

LINGVOSEMATIK MODELARNING PRAGMA KOGNITIV TADQIQI VA ULARNI NAZARIY ASOSLARI

Nurmatova Sadbarxon Erkinovna

Farg'ona davlat universiteti Sirtqi bo'limi Ijtimoiy fanlar kafedrasida o'qituvchisi

Annotatsiya : maqolada lingvosematik modellarning pragma kognitiv tadqiqi va ularning xususiyatlari, olimlarning bildirgan fikrlari, kognitiv tilshunoslik tushunchalari, kognitiv pragmatika nazariy tadqiqot va amaliy muammolarni hal qilish sohasi sifatida ko'plab bilim sohalari (falsafa, mantiq, tilshunoslik, matematika, semiotika, antropologiya, mifologiya, dinshunoslik) yutuqlariga tayanib, o'zining shakllanishi va rivojlanishida murakkab yo'lni bosib o'tganligi haqidagi ma'lumotlar va olimlarning nazariy qarashlari bayon etib o'tilgan.

Kalit so'zlar : lingvistika, pragma, ilmiy qarash, kognitiv, fan, tilshunoslik, leksik, tizim, birlik, qonun, belgi, tushuncha, ong, nazariya, muammo, soha.

ПРАГМА-КОГНИТИВНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ЛИНГВО-СЕМАТИЧЕСКИХ МОДЕЛЕЙ И ИХ ТЕОРЕТИЧЕСКИХ ОСНОВАНИЙ

Нурматова Садбархан Эркиновна.

Преподаватель кафедры социальных наук заочного отделения Ферганского государственного университета

Аннотация: в статье pragma-когнитивное исследование лингво-сематических моделей и их характеристик, мнения, высказанные учеными, концепции когнитивной лингвистики, когнитивные прагмы, прагматика как область теоретического исследования и решения практических задач во многих областях лингвистики. описываются знания (философия, логика, языкознание, математика, семиотика, антропология, мифология, религиоведение), сведения о сложном пути его становления и развития и теоретические взгляды ученых.

Ключевые слова: лингвистика, pragma, научный взгляд, когнитивная, наука, лингвистика, лексика, система, единица, закон, знак, понятие, сознание, теория, проблема, поле.

PRAGMA-COGNITIVE STUDY OF LINGUO-SEMATIC MODELS AND THEIR THEORETICAL FOUNDATIONS

Nurmatova Sadbarkhan Erkinovna

Teacher of the Department of Social Sciences, External Department, Fergana State University

Abstract: in the article, the pragma-cognitive study of linguo-sematic models and their characteristics, the opinions expressed by scientists, the concepts of cognitive linguistics, cognitive pragmas, pragmatics as a field of theoretical research and solving practical problems in many fields of knowledge (philosophy, logic, linguistics, mathematics, semiotics, anthropology, mythology, religious studies), information about the complex path of its formation and development and the theoretical views of scientists are described.

Key words: linguistics, pragma, scientific view, cognitive, science, linguistics, lexicon, system, unit, law, sign, concept, consciousness, theory, problem, field.

KIRISH. Pragmatika nazariy tadqiqot va amaliy muammolarni hal qilish sohasi sifatida ko'plab bilim sohalari falsafa, mantiq, tilshunoslik, matematika, semiotika, antropologiya, mifologiya, dinshunoslik kabi fanlarni yutuqlariga tayanib, o'zining shakllanishi va rivojlanishida murakkab yo'lni bosib o'tdi. Etnografiya, san'at tarixi, poetika, ritorika, neyrobiologiya, psixologiya, sotsiologiya, informatika, kognitiv fan, sun'iy intellekt nazariyasi, aloqa nazariyasi, tibbiyot, genetika va boshqa fanlar bilan o'zaro aloqadorlikka ega. Uning ildizlari amerikalik olim Charlz Sanders Peirce (Charles Sanders Peirce, 1839-1914) tomonidan yaratilgan va Charlz Uilyam Morris (1901-1979) tomonidan ishlab chiqilgan versiyasida semiotikaga borib taqaladi. 60-yillarda Charlz Pirs tomonidan qo'yilgan. 18-asr va 1930-yillarda nashr etilganidan keyin butun dunyo bo'ylab yurishini boshladi. Uning ko'pgina asarlarida semiotika fan sifatida tushunilgan bo'lib, uning asosida bilimning barcha sohalari birlashtirilishi kerak edi. Umumjahon ahamiyatiga da'volari nuqtai nazaridan semiologiya unga yaqin, lekin eng rivojlangan belgilar tizimi sifatida tabiiy inson tiliga asosiy e'tiborini qaratishi bilan undan farq qiladi. Uning asoslarini

umumiy ma'noda shveysariyalik olim Ferdinand de Sossyur (1857-1913) belgilab bergan. U 1916 yilda «Umumiy tilshunoslik kursi» vafotidan keyin nashr etilganidan keyin jamoat mulkiga aylandi. Karl Bühlerning (1879-1963) sematologiyasi ajralib turadi, uning asosiy tamoyillari «Til nazariyasi: tilning vakillik funksiyasi» (1934) kitobida modelni tashkil etuvchi aksiomalar to'plami shaklida bayon etilgan.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA. O'tgan asr haqiqatda semiotika asri bo'ldi. Falsafada va ko'plab fanlarda biz belgilar olamida yashayotganimiz, inson faoliyati dunyoni bilish va tushuntirishda, afsonalar va dinlarni yaratishda, madaniyatni rivojlantirishda, san'atda, marosimlarda va urf-odatlarda yashashimizni tan olish bilan ajralib turardi. Urf-odatlar, siyosiy amaliyotda, odamlarning jamiyat a'zolari va etnik kelib chiqishi o'rtasidagi munosabatlarda o'z vositalari va natijalarida ko'p jihatdan ramziy ma'noga ega. Strukturizm tilshunoslikda ham, ko'plab turdosh sohalarda ham semiotik asosda shakllangan. Bugungi kunda semiotika klassiklarini Ch.S. Pirs, C.V. Morris, F. de Sossyur, Lui Xjelmslev (1899–1965), Roman Osipovich Yakobson (1896–1982), shuningdek, Yakob fon Yuxkull (1864–1944), Ernst Kassirer (1874–1945). K. Bühler, Roland Bartes (1915-1980), Tomas Sebeok (1920-2002), Umberto Eko (1932 y. t.), Yuriy Mixaylovich Lotman (1922-1993). 1960-yillarda Moskva semiotik maktabi shakllandi. Semiotikaga muhim hissa qo'shgan olimlardan B.A. Uspenskiy, E.V. Paducheva, A.K. Jolkovski, Yu.K. Shcheglov va boshqalar sanaladi. 1960-yillarning o'rtalariga kelib, Moskva maktabi bilan Tartu maktabi o'rtasida mafkuraviy yaqinlashuv vujudga keldi (Yu.M. Lotman shu asosda Moskva-Tartu semiotika maktabi shakllandi). Ammo undan tashqarida ham bizda belgi muammolari bilan shug'ullanadigan juda ko'p faylasuflar, mantiqchilar, antropologlar, psixologlar, sotsiologlar, tilshunoslar, adabiyotshunoslar, san'atshunoslar, tabiatshunoslar, matematiklar, tibbiyot vakillari va boshqalar mavjud, shu jumladan, uning pragmatik funksiyalari, garchi pragmatika mustaqil tadqiqot sohasi sifatida, ayniqsa lingvistik pragmatika, 20-asrning so'nggi o'n yilliklarigacha haqiqatda muhokama qilinmagan. Bugungi kunda semiotika fundamental fanlar orasida mustahkam o'rin egallaydi. Adabiyot semiotikasi, san'at semiotikasi, me'morchilik semiotikasi va boshqalar muvaffaqiyatli rivojlanmoqda. Ijtimoiy amaliyotning eng yangi kognitiv vazifalari va turli talablarini bajarishga eng tayyor bo'lgan pragmatika bo'lib chiqdi, u Ch.S.ning semiotikasidan aniq ajratilgan. Pirs, C.V. Morris va R. Karnap va 20-asrning ikkinchi yarmida ancha tugagan shaklni oldi. Pragmatika atamasi fan tilida paydo bo'lganida, C.V. Morris 70-yillardan beri Qo'shma Shtatlarda keng tarqalgan pragmatizmning falsafiy yo'nalishini aniq boshqargan. U hayotiy muammolarni mavhum spekulativ aks ettirish asosida emas, balki doimiy o'zgaruvchan dunyoda maqsadli amaliy faoliyat jarayonida faol pozitsiyadan turib hal qilish zarurligini ta'kidladi. Pragmatizm asoschilaridan biri aynan semiotikaning yaratuvchisi Ch.S. Pier. U falsafiy estafetani U. Jeyms, J. Dyui, J.G. Mead (G.H. Mead) va boshqalar Pirs o'z shaxsida faylasuf, mantiqchi, matematik, tabiatshunos va filologni birlashtirgan. Uning ilmiy xizmatlarini yuqori baholagan R.O. Jeykobson istehzo bilan Charlz Pirs shunday qaddi-qomatga ega buyuk olim bo'lganki, bir vaqtlar Amerikaning bironta universitetida unga joy yo'q edi. Uzoq vaqt davomida dialektik va tarixiy materializmga yot falsafa bilan genetik bog'liqlik mahalliy olimlarga pragmatika atamasini qabul qilishiga to'sqinlik qildi. Ba'zida qandaydir «kamuflyaj» nomi ixtiro qilingan. Biroq, o'zi bixevioristik falsafiy tizim tamoyillariga amal qilgan C. Morris bu atama falsafiy emas, balki o'ziga xos semiotik sifatida talqin qilinishi kerakligini to'g'ri ta'kidladi, chunki u belgilarning ularning belgilari bilan munosabatlarini o'rganadigan maxsus fanni nomlaydi. tarjimonlar. Bundan tashqari, pragmatika atamasi turli tillardagi adabiyotlarda mustahkam o'rin egallagan, u xalqaro miqyosda bo'lib kelgan va tabiiyki, uni boshqasi bilan almashtirishga arzimaydi. S.Pirs birinchi bo'lib belgining umumiy nazariyasida amaliy va kommunikativ faoliyat subyekti omilini hisobga olish muhimligini qayd etdi (ikkinchisi belgi jarayoni, semioz vazifasini bajaradi).

Peirsning fikriga ko'ra, belgi uch a'zoli munosabatlarni tashkil qiladi. A'zolar quyidagilardir:

- a) belgi (uning terminologiyasida representamen), belgi qurilmasi sifatida tushuniladi, ya'ni jismoniy xususiyatga ega bo'lgan va biror narsani almashtirishga qodir bo'lgan ma'lum miqdor;
- b) tarjimon ongida lokalizatsiya qilingan va birinchi belgining tarjimoni sifatida belgilangan ushbu belgi tomonidan ishlab chiqarilgan boshqa belgi;
- v) belgi bilan ifodalangan predmet.

Belgi tushunchasiga e'tibor qaratildi. Shu bilan birga, belgilar o'z-o'zidan berilmasligi va sub'ekt faoliyatidan tashqari ob'ektlarning alohida sinflarini tashkil etmasligi e'tirof etildi. Ular semioz jarayonida paydo bo'ladi. Semiotik jarayondan tashqari, triadik belgi munosabatini o'rnatuvchi tarjimon faoliyatidan

tashqarida hech qanday belgi yo'q. K.Pirs ba'zan izohlovchi ma'no (ahamiyat, ma'no) deb ham atagan. Uning belgi munosabatlari modelida u mantiqiy-falsafiy va lingvistik an'analarda ma'no E. Gusserl, G. Shtern asarlarida uchraydi. U bu komponentni mazmunli yoki kontseptual korrelyatsiyasiga qarab emas, balki dinamik, faol omil sifatida izohlaydi. Interpretant semiotik jarayonning dominanti vazifasini bajaradi. Uni pragmatik kuch bilan solishtirish mumkin. C.Pirs pragmatizm falsafasining asosiy tamoyiliga ega bo'lib, unga ko'ra ma'noni mumkin bo'lgan oqibatlar, amaliy natijalar nuqtai nazaridan, muvaffaqiyat va foyda keltiradigan harakatlarni tanlash nuqtai nazaridan ko'rib chiqish kerak. Interpretanta pragmatizm falsafasi tushunishga harakat qilgan o'sha daqiqalarni o'ziga singdiradi. Pirsning belgi harakati sub'ekti omili belgisining umumiy nazariyasiga kiritilishi va belgining belgi foydalanuvchisiga (tarjimonga) ta'sirining turli pragmatik turlarini sinchkovlik bilan tavsiflash kabi fikrlarni alohida ta'kidlash kerak. Peirce belgilar to'plamini uchta sinfga bo'lish uchun javobgardir: nusxa ko'chirish belgilari yoki ikonik belgilar, indekslar va belgilar. Birinchi turdagi belgilar o'zlarining ob'ektlari bilan o'xshashligi bilan tavsiflanadi. So'nggi paytlarda tilshunoslar tilda ikoniklik printsipining ishlashini tez-tez qayd etishdi. Shunday qilib, Yuliy Tsezar Venining mashhur vidi, vici «Keldim, ko'rdim, zabt etdim» degan iborasida lisoniy komponentlar ketma-ketligi tasvirlangan hodisalar ketma-ketligiga mos kelishi yaqqol ko'rinadi. Indeks belgilarining xususiyatlarini tahlil qilish muammosini o'rganishni rag'batlantirdi.

NATIJALAR. Charlz Pirsning semiotik g'oyalari matn va adabiyot semiotikasida qo'llanilishini topdi. Ularda tadqiqotchilarni matnni statik munosabatlar tizimi nuqtai nazaridan emas, balki jarayon nuqtai nazaridan ramziy ob'ekt sifatida ko'rib chiqish imkoniyati jalb qilindi. Charlz Morris (1938) Charlz Pirs g'oyalariga tayangan holda va ularni ijodiy rivojlantirib, mohiyatan o'ziga xos semiotik nazariyani quradi. Semioz hali ham uning tarkibiy qismlarining o'zaro ta'siri, o'z-o'zidan aniqlanmagan jarayon sifatida tushuniladi. Endilikda aloqadorlik tamoyiliga kattaroq ahamiyat beriladi.

Semiozda quyidagilar o'zaro ta'sir qiladi:

- a) Charlz Morris tomonidan talqin qilingan belgi, belgili transport vositasi, belgili transport vositasi;
- b) belgilash, ya'ni belgi ko'rsatadigan narsa, murojaat ob'ekti;
- v) tarjimon, ya'ni tarjimon uchun tegishli narsa belgi bo'lib chiqadigan ta'sir, aks holda - belgi bilan belgilanadigan tarjimonning xatti-harakati turi;

Semiotikada, C. Morrisga ko'ra, uchta bo'lim ko'rsatilgan:

1) Belgilarning o'z ob'ektlariga bo'lgan munosabatlari semiozning semantik o'lchamiga tegishli bo'lib, ular semantika tomonidan o'rganiladi.

2) Belgilarning o'z talqinchilariga munosabati semiozning pragmatik o'lchovini tashkil qiladi. Pragmatist bu munosabatlarni o'rganadi. Charlz Morrisning bixeviorist sifatidagi bu talqini keyinchalik belgilarni xulq-atvor kontekstida, shu jumladan pragmatika fanida biologik, psixologik va ijtimoiy jihatlardagi belgilarning kelib chiqishi, ulardan foydalanish va ularning ta'sirini o'rganish zarurligining belgisi bilan to'ldiriladi.

3) Belgilarning o'zaro munosabatlari (bir belgi tizimi doirasida) semiozning sintaktik o'lchovini tashkil qiladi. Bu munosabatlar sintaktik (yoki sintaksis) bilan tavsiflanadi.

Semiotikada ham, mantiqda ham sintaksis lingvistik fan sifatida sintaksisning analogi emas. Terminlarning mos kelishi aldamchi bo'lib, semiotik jihatdan tushunilgan sintaksisni morfologiya, fonologiya va an'anaviy til to'plamining boshqa fanlari bilan to'ldirishga urinishlar vaziyatni o'zgartirmaydi. Belgilar ko'p funktsiyali. Ular: a) o'z predmetlarini bildiradi va bildiradi, b) izohlovchilarni ifodalaydi, v) bir-birini bildiradi. Belgining semantik korrelyatsiyasi denotatsiya va belgidir (1946 yilda belgi, 1964 yilda esa belgi deb ataladi). Belgi va denotatsiya o'rtasidagi farq ma'lum darajada falsafiy semantikadagi belgi (ma'no) va ishora o'rtasidagi farqqa, shuningdek, tushunchaning mazmuni va kengayishiga mos keladi. Belgining belgilanishi belgi qo'llaniladigan ob'ektlarning xususiyatlari to'plami sifatida belgilanadi, denotatlar ob'ektlar sinfining a'zolari sifatida ishlaydi va bu sinf bo'sh bo'lishi mumkin, ya'ni a'zolari o'z ichiga olmaydi. Belgi har doim ma'noga ega, lekin har doim ham haqiqiy denotatning mavjudligini anglatmaydi. C. Morris denotatsiya va referentga juda kam e'tibor beradi. Keyinchalik murojaat muammosi «oddiy til» mantig'i va falsafasida markaziy muammolardan biriga aylandi. Balki faqat nemis marksist faylasufi Georg Klaus imkon qadar ma'no va denotatsiya tushunchalarini, semantikani semantika va sigmatikaga bo'lishgacha ajratishga harakat qilgandir. Uning fikricha, semantika predmetning aksi sifatida belgining belgisiga munosabati bilan cheklanishi, sigmatika esa belgining denotatsiyaga munosabatini aks ettirish ob'ekti sifatida ko'rib chiqishi kerak. Shunday qilib, u belgining to'rtinchi o'lchamini kiritdi. Bu radikal yechimning yetarli darajada asosli bo'lishi

dargumon: axir, belgining ob'ektga (denotatsiya, referent) munosabati ong orqali, boshqacha aytganda, significatum (yoki belgilash) vositasida amalga oshiriladi. Significatum (designatum) ob'ektlar yoki vaziyatlarning ma'lum xususiyatlarini o'z ichiga oladi. Belgining mavjudligi sababli bu xususiyatlar tarjimon tomonidan hisobga olinadi. Bilvosita va umumlashtirilgan xususiyatga ega bo'lgan hisobga olish sharhlovchi hisoblanadi. Demak, semantik o'lchov mutlaqo pragmatikga qarama-qarshi emas. Pragmatik omil C.Morrisning semiozning «vositachilikni hisobga olgan holda» ta'rifiga bostirib kiradi: belgi vositachi sifatida ishlaydi; ob'ekt yoki vaziyatning hisobga olinadigan xususiyatlari uning belgisidir; o'zini hisobga olish jarayoni talqin qiluvchi (uning ta'rifi semiozning yuqoridagi ta'rifidan vositachilik so'zining yo'qligi bilan farq qiladi); Jarayonning amaldagi jo'kalari tarjimonlardir. Tarjimon biror narsani biror narsaning belgisi sifatida izohlaydi. Tarjimonsiz hech qanday belgi va hisobga olinadigan narsa yo'q - ma'no. Ammo tarjimonning o'zi ishlaydigan narsadan kelib chiqadi. Semiozning uch qismli tuzilishini tasdiqlash va pragmatik nazariyani mantiq manfaatlarini yo'lida ishlab chiqish mantiqiy pozitivizmning ko'zga ko'ringan namoyandaligidan biri Rudolf Karnap (1981-1951) tomonidan sezilarli darajada ilgari surildi. U semiotika tuzilishi tavsifiga uning qismlari ierarxiyasi tamoyilini kiritdi. C.Morrisning semioz modelida har uch o'lchov va shunga mos ravishda sintaktika, semantika va pragmatika ham ma'lum darajada tengdir. Semiotika birikma orqali bog'langan uch turdagi munosabatlar to'plami sifatida namoyon bo'ladi ($\cap$ belgisi "va" munosabatini bildiradi):

$\cap$ (sintaktik: belgi - boshqa belgilar)

$\cap$ (semantika: Sign - Denotation / Significat)

$\cap$ (pragmatik: Sign - Interpretant and Interpreter)

R.Karnap talqinida semiotika belgi, uning tarjimoni (foydalanuvchi, ya'ni jo'natuvchi va qabul qiluvchi) va denotatsiya (yoki signifikatum)ni o'z ichiga olgan tizimdagi munosabatlarni ham o'rganadi. Biroq, pragmatikada, uning fikricha, bu munosabatlarning barchasi birgalikda o'rganilishi kerak, demak, pragmatika ko'lamini jihatidan semiotikaga teng. Belgini jo'natuvchidan ma'lumot olib, biz semantikaga kelamiz. Denotatlardan (yoki belgilardan) mavhumlashtirib, biz belgilar tizimining sintaktik sohasini ajratib olamiz. Shunday qilib, sintaktika semantikadan, semantika esa pragmatikadan ajratilgan. Va aksincha: semantika sintaktikani o'z ichiga oladi, pragmatika sintaktikni o'z ichiga olgan semantikani o'z ichiga oladi (E - kiritish belgisi): Ushbu kontsepsiyaga ko'ra semantikaning pragmatikaning o'ziga xos jihati sifatida paydo bo'lishi tabiiy inson tili belgilarining ma'nolari tabiatiga ularning qo'llanilishi kontekstida yaxshi mos keladi. Sintaktikani semantikadan ajratish, ehtimol, ikki qismdan iborat bo'lgan rasmiylashtirilgan tillarning xususiyatlarini aks ettiradi: mantiqiy hisob va unga berilgan semantik talqin. Semantik qoidalardan mahrum bo'lib, rasmiylashtirilgan til hisob-kitobga aylanadi, ya'ni sof sintaktik, talqin qilinmagan tizim. Aksincha, hisob-kitobga talqin qilish qoidalarini qo'shish uni semantik tizimga aylantiradi.

MUHOKAMA. Tabiiy tilda bunday munosabatlar sodir bo'lmaydi, bu yerda semantik talqin (va umuman, funksional tomoni) dastlab mavjud bo'lib, ilgari tuzilgan sof rasmiy ifodaga qo'shilmaydi. Karnap semiotika va pragmatikaga mantiqchi sifatida qaragan. 1934 yilda, o'z faoliyatining Vena davrida u nemis tilida «Tilning mantiqiy sintaksisi» ni nashr etdi. Mantiqiy pozitivizm falsafasi va fan tilini tahlil qilish manfaatlaridan kelib chiqib, o'sha paytda u kengaytirilgan predikat hisobi sifatida tilning matematik modelini qurgan. 1936 yildan keyin Morris bilan bir vaqtda «fanning yagona tili» muammolari ustida ishlagan R.Karnap mantiqiy sintaksisini mantiqiy semantika bilan to'ldirish zarurligi to'g'risida xulosaga keldi va 40-yillarning boshlarida formal pragmatikaga murojaat qildi. Shunday qilib, u sintaksisdan semantikaga, u orqali esa pragmatikaga yo'l ochib berdi. Shunisi qiziqki, Noam Xomskiy (1928) «Sintaktik tuzilmalar» (1957) asarida tilning asemantik sintaksisini mantiqiy tizim sifatida qurgan, jumladan: a) aniqlanmagan tushunchalar (gap, ism, fe'l va boshqalar) alifbosi.) U semantikaga faqat 1965 yilda «Sintaksis nazariyasi aspektlari» asarida kelgan. 1960-yillarning oxirlarida pragmatikaga. Xomskiyning o'zi emas, boshqa tilshunos olimlar kelgan. U pragmatikani shunchaki ijro sohasiga o'tkazib yubordi, chunki bu uning lingvistik kompetensiya haqidagi tushunchasiga to'g'ri kelmaydi, bu faqat fonologiya va semantika qoidalarini bilish bilan birga sintaksis qoidalarini bilishni ham o'z ichiga oladi. Ko'rib turganimizdek, semiotika g'oyalari asoslangan mantiq o'zining «mantiqiy sintaksis - mantiqiy semantika - rasmiy pragmatika» yo'lida harakatlanishida tilshunoslikdan ancha oldinda edi va buning sabablarini rivojlanishning o'ziga xos sharoitlarida izlash kerak. Tilshunoslikda pragmatik g'oyalarning shakllanishida, pragmatik atamaning o'zi haqida gapirmasdan va tegishli fanni

ajratib olishga urinishlarsiz, avstriyalik psixolog K. Byulerning asarlari, ayniqsa uning «Til nazariyasi: til nazariyasi» fundamental asari muhim rol o'ynadi. Ko'pincha uning ta'siri yashirin edi, manbalarga to'g'ridan-to'g'ri havolalar berilmagan va bu tadqiqotchining fikrlari o'z-o'zidan ravshan narsa sifatida qabul qilingan va qayta aytilgan. Xususan, buni o'qish oson emasligi, eng muhimi, faoliyatining amerikalik davrida u uchun yangi sharoitda va ingliz tilini yetarli darajada bilmaydigan K.Byuhler bilan izohlandi. o'zini qandaydir yakkalanib qolgan holda topdi. Asosiy mutaxassisligi bo'yicha psixolog bo'lgan va yaxshi tibbiy tayyorgarlikka ega bo'lgan K.Byuler shunga qaramay, umumiy tilshunoslik va ilmiy tadqiqot metodologiyasi muammolari bilan muntazam shug'ullanib, o'zining semiotik kontseptsiyasini (sematologiyasini) qurgan, tabiiy tilga e'tibor qaratgan, bu esa tilshunoslikka imkon yaratgan, u tilshunoslar bilan teng asosda qiyin tilshunoslik masalalarini erkin muhokama qiladi. Masalan, u N.S. Trubetskoyning fonologik ta'limotining afzalliklarini birinchilardan bo'lib ko'rgan va qadrlagan. Trubetskoy (1890-1938) va pragalingvistik maktabining boshqa vakillari fonemaning o'ziga xos xususiyatlarining dolzarbligi strukturalistik tamoyiliga amal qilganlar. K.Byuler til fanining tamoyillarini empirik umumlashmalarga asoslangan aksiomalar majmuasi shaklida shakllantirdi. U ikkita nutq va ikkita lingvistik shakllanish o'rtasidagi farqni taklif qildi, lisoniy belgining asosiy funktsiyalarini tavsifladi va har xil turdagi belgilarning o'ziga xos xususiyatlarini va, xususan, indeks maydoniga kiruvchi belgilarni o'rgandi. Uning asarlari til pragmatikasida hamon talabga ega bo'lishi mumkin.

XULOSA

Byulerning faoliyat usuli sifatida tilga yondashuvi o'ziga xosdir. U to'rtta ob'ektni ajratib turadi:

- a) nutq harakati (Sprechhandlung),
- b) nutq akti (Sprechakt),
- c) til ishi (Sprachwerk) va
- d) lingvistik tuzilma (Sprachgebilde).

Birinchi juft hodisalarning a'zolari sub'ekt bilan korrelyatsiya bilan tavsiflanadi, ya'ni. faoliyat kontekstiga kiritish. Ikkinchi juftlik a'zolarining mavzu bilan bunday aloqasi yo'q, ular kontekstdan mavhum va shaxslararo xarakterga ega; Keyinchalik, eng past shakllanish darajasida bo'lgan nutqiy harakatlar va lingvistik asarlar va eng yuqori darajaga mansub bo'lgan nutqiy harakatlar va lingvistik tuzilmalar farqlanadi. Ehtimol, shu asosda zamonaviy tilshunoslikda gap va gap o'rtasidagi, boshqa so'z bilan aytganda - aktual va virtual gap o'rtasidagi faol muhokama qilinadigan farqni tasavvur qilish mumkin.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Ashurova D.U., Galieva M.R. Stylistics of Literary Text.
2. Boldirev N. N. Kognitivnaya semantika. – Tambov: Izd-vo TGU im. G. R. Derjavina, 2001.
3. Grays G.P. Logika i rechevoye obsheniye // Novoye v zarubejnoy lingvistike. Vip. 4. Lingvisticheskaya pragmatika. –M.: Progress, 1985.
5. Kubryakova YE.S. Tipi yazikovix znacheniy. Semantika proizvodnogo slova. M., Nauka, 1981
6. Deyk T. A. van. Yazik. Poznaniye. Kommunikatsiy. Per. s angl./Pod red. V.I. Gerasimova. – M.: Progress, 1989.
7. Demyankov, V.Z. Kognitivnaya lingvistika kak raznovidnost interpretiruyushego podxoda. www.infolex.ru